

7. Literatura satyryczna

Obraz literatury łemkowskiej II połowy XIX i początku XX w. byłby niepełny, jeśli nie wspomnielibyśmy, przynajmniej skrótowo, o pewnych marginalnych gatunkach i odmianach piśmienniczych, które w tym czasie się rozwijały i współtworzyły kształt życia literackiego. Chodzi tu przede wszystkim o te przykłady twórczości autorów łemkowskich, które nie zmieściły się w żadnym z dotychczas omawianych działów literatury, a które stanowią czasem ważną część dorobku piśmienniczego danego autora.

Do takich odmian należy piśmiennictwo satyryczne obecne w różnym kształcie literackim na stronicach wschodniogalicyskich czasopism satyrycznych i innych periodyków. Utwory satyryczne nie mieszczące się w beletrystyce stanowią dosyć istotną część dorobku literackiego Władymira Chylaka. W nich wyrażał on bezpośrednio te myśli i opinie, które w utworach fabularnych skryte były w ideowej warstwie, nadbudowanej na bazie świata przedstawionego. Jako satyryk był Chylak stałym współpracownikiem „Strachopuda” („Страхопудъ”), gdzie zamieszczano jego cykle satyryczne podpisane kryptonimami: (α-ω), γ czy pseudonimami: „Нїкій”, „Quidam” oraz różne wiersze satyryczne i bajki podpisane pseudonimami „Лемко”, „Семко-Лемко”. Do stałych cykli należą *Наставленія для моего сына; Господарскіи совѣты; Русскій Иванъ; Новыи пословицы, czy Старыи пословицы, съ новымъ - хвостомъ!*...

Ostrze Chylakowej satyry skierowane jest przede wszystkim na problemy polityczno-społeczne ze wschodniogalicyskiego podwórka. Dotyczy więc ona głównie relacji polsko-ruskich na różnych płaszczyznach wzajemnego współistnienia, ale także relacji rusko-ukraińskich (w rozumieniu starej partii) oraz wewnętrznej sytuacji Rusinów. Problemy piętnowane, ośmieszane wobec opinii publicznej są bardzo konkretne, dotyczą niewłaściwego postępowania różnych wpływowych osób, wydarzeń w sejmie, określonych artykułów w czasopiśmie, jak też i ogólniejsze takie, jak ukraiński „separatyzm”, ruskie wady narodowe, nieskuteczne działania administracji cerkiewnej w sprawach finansowych i innych. Często stosowaną przez Chylaka formą satyryczną są pouczenia dla syna rozpoczynające się i

kończące zawsze tym samym uroczystym zwrotem „Сыну мой!...”. Ukazana w nich została absurdalność i nieuczciwość pewnych rozwiązań stosowanych w praktyce dla osiągnięcia określonych celów:

„Сыну мой!... Если желаешь быти избраннымъ въ послы, то наклеими всенародно твоего контръ-кандидата ѡјдаkiem і москалем; за то тебѣ никто ничего не сдѣлаеть - а ты позбудешся соперника, - сыну мой.”⁴⁴⁸

Lubi też Chylak kombinacje paremiologiczne polegające na dodawaniu do początkowej części utrwalonych kulturowo przysłów nowych zakończeń, dotyczących aktualnych wydarzeń polityczno-społecznych (*Старыи пословицы, съ новымъ - хвостомъ*). Czyli jest to dobrze znane ze współczesnych transformacji paremiologicznych łączenie starego jądra przysłowia czy frazeologizmu z nowym otoczeniem.

„Не родись краснымъ, - но родись бискупомъ.
Не дивица, що кобыла сдохла, - но кто Вахнянину даль знати?...
Танцовала рыба съ ракомъ, - а сеймъ съ Романчукомъ.
Не былъ грѣшникъ въ небѣ, - не будутъ Ляхи въ «Народномъ Домѣ»
Ѣхала Хима до Іерусалима, - Хима регоче ся, а «Дѣло» друкуе”⁴⁴⁹.

W *Poradach gospodarskich* wprowadza autor w kontekst gospodarstwa domowego aktualności kulturalne i polityczno-społeczne:

„ 2. Щобы курята искусственно выгрѣти. Пошли подкладки подъ адресомъ того посла, котрый никогда усть не отвориль, а онъ за діету готовъ яйца высидѣти”⁴⁵⁰.

Русскій Иванъ natomiast dziwi się pewnym zjawiskom społecznym, które z jego pozornie naiwnego lecz zdroworozsądkowego punktu widzenia, za sprawą wyolbrzymienia i umieszczenia w odpowiednim kontekście przez autora, okazują się zupełnie absurdalne.

Satyryczne wiersze i bajki Chylaka to bądź paszkwile na konkretne osoby (pośłów Porfirego i Kornela Mandyczewskich, Wasyla Czopeja), bądź satyry na jakieś zjawisko ogólne. Do bardziej udanych należy *Малесенька баечка* - satyra na ukraińskich „separatystów” z umiejętnie wprowadzoną stylizacją językową:

„(...) А той баранъ былъ рогатый.
За то дулся на всю хату,
Набралсь пыхи, полны мѣхи,

Що тяжили му якъ грѣхи.

⁴⁴⁸ Н ѣ к і ѣ, *Наставленія моему сыну*, „Страхопудъ” R: 1886, nr 5, s. 2.

⁴⁴⁹ I d e m, *Старыи пословицы, съ новымъ – хвостомъ*), Ibidem, s. 3.

⁴⁵⁰ I d e m, *Господарскіи совѣты(Probatum)*, Ibidem R: 1886, nr 4, s. 2.

А съ пыхою и *свой* розумъ
Бачте, взялся (Куріозумъ!...)
И началъ вже „отлучаця,,
Отъ *двохъ другихъ*, що то „бращя,,
Ему были, та любили
Его шыро, - и хотѣли
Щобы съ ними приставался,
Въ купѣ съ ними все держался

.....
Якъ съ панами покумаюсь.
Побратаюсь, посватаюсь.
Тожь-то буде кумпанія,
Якъ за крайцарь кумедія!...

.....
А що дальше?... Що звычайно:
Баранину съѣли хвайно,
И миленько и смачненько,
Бо имъ было голодненько⁴⁵¹.

Bardziej humorystyczne niż satyryczne są życzenia, jakie składał Chylak wszystkim Rusinom w imieniu redakcji czasopisma „Страхопудъ” z początkiem 1882 r.

(...) Щобы русь-рус-русски погодились
(На родной почвѣ бѣльше вже не рыли)
А совокупно всѣ „гуртомъ” стремѣли
До одной русской спасительной цѣли⁴⁵².

Obok satyrycznych były bowiem zamieszczone w tym periodyku również różne drobiazgi humorystyczne Chylaka np. żartobliwy cykl *Катехитичныи вопросы и отвѣты*.

Natomiast z ostrą satyrą polityczno-społeczną występuje autor w swych felietonach, publikowanych zazwyczaj na łamach gazety „Слово” bądź w czasopiśmie „Новый Проломъ”. Autor umie połączyć w nich satyrę z humorem, jak to widzimy np. w felietonie *Предсказанія на 1876 годъ*⁴⁵³. Podjąwszy się roli proroka, przepowiada on najbliższą przyszłość w pełnych dowcipu i złośliwej ironii wróżbach:

„Свѣтъ, наконецъ будетъ еще существовати, ибо антихристъ еще не родился; онъ будетъ ожидать удобнѣйшого времени для своего пришествія, такъ какъ въ сожитіи съ нынѣшними людьми, онъ навѣрно - одурѣлъ бы. (...) нашъ край навѣстятъ элементарныи бѣдствія. Мѣстами наспадаетъ градъ, мѣстами злива, - гдѣ-куда наступитъ падежь скота, тамъ же отбудется каноническая визита. (...) папа будетъ продолжати дефензиву противъ всего свѣта; Угры подрутся самы съ собою; Поляки будутъ боротись съ убѣжденіемъ своимъ и логикою фактовъ; наши украинцы «мати’муть боротьбу» со здоровымъ розумомъ; Русины съ клеветою (...)”⁴⁵⁴.

⁴⁵¹ α-ω, *Малесенька баечка*, Ibidem R: 1881, nr 24, s. 2.

⁴⁵² Семко Лемко, *Съ началомъ 1882 года*, Ibidem R: 1882, nr 1, s. 1.

⁴⁵³ *Предсказанія на 1876 годъ*, составилъ Я С а м ъ, „Слово” R: 1876, nr 1/2, s. 1-3.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, s. 1, 2, 3.

Z mniej zabawną, bardziej gorzką ironią mamy do czynienia w satyrycznym felietonie *Гадки про любовь къ отчинѣ*⁴⁵⁵, gdzie autor poddaje ostrej krytyce i ośmieszeniu podstawowe wady i niedomagania społeczne Rusinów. Apeluje on równocześnie do swych współrodaków o zmianę sposobu myślenia i postaw, o zachowanie godności narodowej. Mamy tu więc do czynienia z satyrą interwencyjną:

„Вы, русскіи женщины и красавицы, доколи своимъ нерусскимъ поведеніемъ будете мѣшати сну русского человека?
Вы, слабодухи Русины, зачѣмъ вы своимъ неумственнымъ отчаяніемъ не даете мнѣ спати?
Вы, утилитарны политики русскіи, или радше: не русскіи, умилосердѣтся надо мною. Я про васъ ніякъ спати не могу!
Вы перекинчики! На, Вы спѣть. Къ вамъ я не отзываюсь. Шкода слова”⁴⁵⁶.

Bezlitośnie wyśmiany zostaje przez Chylaka dyletantyzm, panujący we wszystkich niemalże dziedzinach nauki, sztuki, gospodarki, polityki, itp. (*Современный дилетантизм*⁴⁵⁷). Na zakończenie felietonu wymieniony zostaje szereg absurdalnych zajęć, stanowiących karykaturę dyletantyzmu, kończący się złośliwym stwierdzeniem autora:

„Одно мене утѣшаеть, что я не стрѣтилъ нигдѣ и никогда дилетантовъ - глупоты. Если случится - дуракъ, то навѣрно - фаховый дуракъ”⁴⁵⁸.

Świat absurdów dziennikarskich zostaje „przemłócony” w felietonie *Классическая солома*⁴⁵⁹. W interesujący i zabawny sposób wprowadził tu felietonista szereg cytatów i sentencji z rzymskich i greckich klasyków we współczesną mu rzeczywistość przedstawioną w krzywym zwierciadle satyryka. Swoimi cepami „młóci” wielokrotnie już przemłóconą słomą rusko-polskich problemów, parodiując w ten sposób postępowanie dziennikarzy, by w efekcie nie namłócić, podobnie jak oni, ni jednego ziarenka.

Zjawisk i problemów, które można było wziąć pod cięży bicz satyry, jak widać z różnych felietonów Chylaka, w ówczesnej rzeczywistości wschodniogalicyskiej nie brakowało. Wiązały się one z konkretnymi, aktualnie dziejącymi się wydarzeniami takimi, jak

⁴⁵⁵ *Гадки про любовь къ отчинѣ (Результатъ изъ ночи, въ которой русскіи Quidam спати не могъ)*, „Слово” R: 1883, nr 37, s. 1-2; nr 38, s. 1; nr 39, s. 1-2; nr 40, s. 2-3.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, nr 40, s. 3.

⁴⁵⁷ *Современный дилетантизм. Написалъ Я. Самъ*, „Слово” R: 1875, nr 18, s. 1; nr 19, s. 1-2; nr 20, s. 1-2; nr 21, s. 1-2.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, nr 21, s. 2.

⁴⁵⁹ *Классическая солома (Перемолотилъ Quidam)*, *Ibidem* R: 1883, nr 26, s. 1; nr 27, s.1; nr 28, s. 1-2.

np. wystawa rolniczo-przemysłowa w Przemyślu (*На що рускїи очи дивляться*⁴⁶⁰) czy też z zagadnieniami bardziej ogólnymi (*О ростѣ человеческого*⁴⁶¹, *Въ Федоровицу*⁴⁶²). Umiał Chylak jako gorący patriota ruski, zagorzały zwolennik „starej partii”, konserwatysta i tradycjonalista, skutecznie ośmieszyć w ciętych felietonach swych przeciwników narodowych, partyjnych, światopoglądowych, itp.

Jego skłonności satyryczno-humorystyczne jawnie dochodzące do głosu w wielu obszerniejszych utworach fabularnych zostały w pełni rozwinięte w felietonie i w drobnych formach satyrycznych. Satyra Chylaka nie jest zbyt agresywna, raczej dowcipna, niebanalna, głęboka intelektualnie.

Utworky satyryczne posiada w swym dorobku literackim także Amwrosij Polański. Zacięcie satyryczne tego autora jawne jest w niektórych jego opowiadaniach, a zwłaszcza w komediach. Do kręgu piśmiennictwa satyrycznego należy utwór debiutancki *Niedolewa* (tu po raz pierwszy autor użył tego pseudonimu, który prawdopodobnie oznacza kogoś, kto opisuje niedolę swego kraju), wydany w 1880 r. *Хаосъ. Гумористически-сатирическое Potpourri*⁴⁶³. Według określenia biografisty A. Polańskiego i wydawcy jego utworów, Fedora Aristowa, satyra ta okazała się „bezzębna” ze względu na konfiskatę zarówno pierwszego, jak i drugiego jej wydania przez lwowską prokuraturę. W zbiorowym, moskiewskim wydaniu twórczości Polańskiego z 1916 r. znajduje się kontynuacja tego utworu, oznaczona jako jego część II (choć wydanie z 1880 r. samo w sobie jest dwuczęściowe). Dopisana ona została znacznie później⁴⁶⁴, nosi ten sam tytuł, nieco tylko zrosyjszczony (zapewne przez wydawcę)⁴⁶⁵.

Хаосъ jest satyrą społeczno-polityczną, odnoszącą się do konkretnych, bolesnych dla autora, karykaturalnych zjawisk z życia galicyjskiego społeczeństwa w drugiej połowie XIX w. Zasięgiem swej penetracji i interwencji satyrycznej pokrywa się ona w dużym stopniu z

⁴⁶⁰ Q u i d a m, *На що рускїи очи дивляться*, „Новый Проломъ” R: 1883, nr 27, s. 1; nr 28, s. 1.

⁴⁶¹ I d e m, *О ростѣ человеческого*, Ibidem, nr 10, s. 1-2.

⁴⁶² I d e m, *Въ Федоровицу*, Ibidem, nr 15, s. 1-2.

⁴⁶³ *Хаосъ. Гумористически-сатирическое Potpourri. Написаль Недолева*, Львовъ 1880.

⁴⁶⁴ Druk II części rozpoczęty został w 1882 r. w czasopiśmie „Страхопудъ”. Nie był jednak kontynuowany. Część ta pojawiła się w całości dopiero w 1911 r. w felietonie czasopisma „Галичанинъ”.

twórczością satyryczną Chylaka. Wspólne obu autorom jest również stanowisko światopoglądowe, z jakiego poddają oni satyrycznemu oglądowi i interpretacji bulwersujące ich wydarzenia (polityczne, społeczne, kulturalne, literackie, itp.). Jest to stanowisko „twardego Rusina”, tradycjonalisty, który w równym stopniu oburzony i rozgoryczony jest krzywdzącymi dla Rusinów stosunkami międzyetnicznymi w Galicji, jak i szkodliwą dla Rusi działalnością ukraińskich „separatystów”, radykałów, „chłopomanów”, wichrzycieli i burzycieli dawnego porządku. Sytuacja, jaka panuje w Galicji wschodniej pod wpływem działania tych w opinii autora niepatriotycznych, sprzecznych ze zdrowym rozsądkiem i zasadami moralnymi sił i tendencji, postrzegana jest przez niego jako ogromny chaos, stąd tytuł utworu i zasadniczy kierunek dokonywanej w nim karykaturalizacji. W odróżnieniu od krótkich, mających postać felietonu, wiersza satyrycznego czy bajki, utworów Chylaka, *potpourri* Polańskiego jest obszerniejszą kompozycją literacką typu narracyjnego ukazującą w „krzywym zwierciadle” losy dwudziestu maturzystów, którzy wchodząc w dorosłość, w stanowiska i obowiązki, podlegają wypaczającym wpływom wschodniogalicyskiego „chaosu”, stając się równocześnie jego współtwórcami. Już we wstępnej prezentacji narratora, stanowiącej jak gdyby zaczątek wątku fabularnego, dokonana zostaje wprowadzenie do sytuacji chaosotwórczej, w jakiej mają działać bohaterowie.

“Нась было - двадцать.

Къ тому числу принадлежала и моя ничтожность.

Двадцать! Якое достаточное число, щобы сдѣлати – хаосъ. Къ хаосу совсемъ не надо числа безконечного. Вотъ на пр. число число всѣхъ Русскихъ въ Европѣ простирается до сто миллионъ, - число, якъ видимъ, имѣющее конецъ и начало, а однакъ между тѣми Русскими есть х а о с ъ! Да, не нужно и всѣхъ Русскихъ, а достаточно уже Малорусскихъ, а будетъ на пр. литературный х а о с ъ. Но тое число преувеличено; достаточно вконцѣ Червонорусскихъ, то значить, Галичины къ литературному х а о с у!”⁴⁶⁶

Starając się rozwijać konsekwentnie tok swego opowiadania o grupce maturzystów, narrator wgłębia się ciągle w wyjaśnianie, opisywanie, uszczegóławianie użytych słów czy podanych faktów, doprowadzając każdy z takich wywodów do całkowitego chaosu słowno-logicznego. Udane i błyskotliwe są zwłaszcza różne przekształcenia semantyczno-brzmieniowe pewnych słów czy nazw, będące niby przeprowadzaniem wyvodu etymologicznego, doprowadzające do absurdalnych czy komicznych skojarzeń.

⁴⁶⁵ Хаосъ. (Юмористическо-сатирическое *potpourri*.) Часть вторая, [w:] А. А. П о л я н с к і й, *Избранныя...*, s. 260-282.

Przekształcania dokonywane są nie na przypadkowych słowach, lecz na nazwach i określeniach wziętych z życia politycznego i organizacyjnego poszczególnych partii galicyjskich, zawsze kojarzonych z czymś konkretnym i znanym, na słowach-kluczach, słowach-hasłach eksploatowanych w przemówieniach politycznych, w patriotycznej frazeologii, w stałym repertuarze słownym publicystyki. Jeżeli nawet przekształcane jest słowo neutralne w odniesieniu do zagadnień polityczno-społecznych, to wywód etymologiczny przywołuje te zagadnienia w komicznych, niezwykłych skojarzeniach. Jest to więc rodzaj kalamburu wpisanego w wyznaczony nadrzędnie zasięg asocjacyjny. Przykładowo można tu przybliżyć wywód o kosmopolityzmie, pretekstem do jakiego stała się wzmianka, iż wspomniani maturzyści, czy obecnie już studenci zaczęli się sprzeczać o słowo „русский”. Zaprezentowawszy trzynaście wersji tego słowa, jakie utrwaliły się w praktyce językowej dwudziestu byłych maturzystów, obecnie już studentów, narrator przywołuje znane z humorystyki niemieckiej rozumowanie o niuansach w odmianie nazw narodów, by drogą analogii wskazać, iż słowo „русский” może mieć takie wersje, jak ру-мыньс-кий, ру-сербс-кий, ру-болгарс-кий, ру-польс-кий, ру-прус-кий, itd. Wniosek z tego jest prosty:

“Изъ того слѣдуетъ, що Рускїи суть прародители всѣхъ народовъ, а прародителемъ Русскихъ долженъ быти Адамъ, ergo Адамъ былъ русскїй человекъ! Слѣдовательно всѣ народы суть русскїи, а земля русская то – шаръ земный! (...) Изъ нашего заключенія, що всѣ народы суть русскїи, объясняется тоже расположеіе нашей Галицко-русской интеллигенціи къ полонофилизму, украинофилизму, нѣмцофилизму, жидофилизму и пр. коротко: къ космофилизму!”⁴⁶⁷

Następnie narrator stwierdza, iż Lwów jako centrum wszystkiego jest także centrum kosmofilstwa. Natomiast w samym Lwowie centrum kosmofilstwa stanowi „Просвіта”. Dla udokumentowania tej opinii zastosowany zostaje właśnie chwyt kalamburu:

“Вы смѣтаете? Я имѣю доказательство. Розберѣмъ «Просвѣта» анатомически: просвѣта скожено изъ «про» и «свѣта». «Свѣта» есть родительный отъ именительного: свѣтъ, ergo: просвѣтъ, значить: мѣсто, гдѣ студіюють, учать и пишутъ про свѣтъ. Но понеже каждый студіюеть и учится, то, що любить, и понеже свѣтъ по гречески зовется : *космос*, а любити *фїлео*, ergo, “Просвѣта” есть сборище, общество космофилевъ! Що такъ есть, мы легко убѣдимся, если сглубимъ брошюры издаваемыи «Просвѣтоу»”⁴⁶⁸.

W podobny sposób wyjaśniona zostaje nazwa innego towarzystwa ukrainofilskiego, tym razem studenckiego, którego program i działalność pragnie satyryk ośmieszyć:

“Що то «Дружный Лихварь?» - общество! Якое? Берѣмся снова до анатоміи. Корень слова: дружный, есть другъ. Страхопудъ толкуеть слово: другъ на - drag! Ergo: другъ значить друкъ или деликатнѣйше: палка! Якое гармонѣйное столкновение, лихва и палка! (...) Да, каждый члень «палочного общества» ходитъ съ палкою а хотя онъ не ходитъ съ палкою, то онъ ходитъ съ

⁴⁶⁶ Хаосъ..., ч. I, s. 5.

⁴⁶⁷ Ibidem, s. 25.

⁴⁶⁸ Ibidem, s. 26.

палкою!! Да, если онъ ходитъ съ палкою, то ходитъ уже двѣ палки...(...) Въ нѣкоторыхъ дняхъ есть собраніе членовъ палочнаго общества. Если всѣ члены прійдутъ съ палками, то собраніе есть надполное, ибо есть двойное число палокъ; если же члены соберутся безъ палокъ, то на собраніи сами палки”⁴⁶⁹.

Tak więc przy pomocy kalamburu bądź absurdalnych, zagmatwanych wywodów słownych, ośmiesza Polański „chaos” galicyjsko-ruskiej rzeczywistości. Szczególną uwagę poświęca „chaosowi” językowemu, który wytworzył się wskutek prób stworzenia języka literackiego w oparciu o zasadę fonetyczną.

Trudno wskazać, z jakich powodów w części II utworu (dwuczęściowej wersji z roku 1880) następuje zasadnicza zmiana w stosowanych chwytach satyrycznych. Piętnowanie szkodliwych, krzywdzących zjawisk społecznych dokonuje się tu w sposób bardziej bezpośredni. Narrator relacjonuje, opisuje takie zjawiska, ukazując ich przyczyny i wpływ na losy jego ojczyzny. Stosowana jest tu często karykatura, wyolbrzymianie pewnych zjawisk, bezpośrednie ukazywanie ich absurdalności, bezprawia, braku logiki, a zwłaszcza niesprawiedliwości. Część II bowiem, w przeciwieństwie do pierwszej, która dotyczyła zjawisk wewnętrznych, relacjonuje „politykę Polaków względem Rusi”⁴⁷⁰. Być może, zbyt emocjonalny stosunek autora do tych problemów, ich waga i wpływ na losy ojczyzny nie pozwoliły mu oderwać się od bezpośrednich oskarżeń i piętnowania. Jest to gorzka satyra, w której nie ma miejsca na śmiech. Wyraz tej goryczy dał autor w zakończeniu utworu:

“Я сложил перо мое и задумался... Какая-то неизъяснимая печаль сдавила грудь мою, а на души стало, ахъ! такъ тяжело... Я примкнулъ чи и сейчасъ освободился мой духъ отъ оковъ тѣла и двинулся въ высшіи сфери. И я позабылъ вскорѣ на все окружающее мене а душа парила на крилахъ мыслей смѣло горѣ, а небеса откыла ей горяча М о л и т в а.”⁴⁷¹

Poniżej zamieszczony został tekst modlitwy ułożonej w intencji ojczyzny, jej spokoju i jedności. Wskazuje to na wysoce patriotyczny cel, jaki przyświecał autorowi przy powstaniu utworu.

Kontynuacja satyrycznego *potpourri*, oznaczona jako jego część druga (zamieszczona w wydaniu zbiorowym z 1916 r.) wykazuje ambicje powrotu do chwytów słownych dominujących w części pierwszej dwuczęściowego utworu z roku 1880. Zagubione tu jednak zostały pewne ramy kompozycyjne czy pretekst fabularny, jaki stanowiły losy dwudziestu maturzystów z części I. Utwór ten jest jak gdyby luźnym zlepkiem satyrycznych pomysłów, nie zawsze oryginalnych. W fragmencie np. zawierającym wywody o nosie domyślamy się pewnych inspiracji zaczerpniętych z gogolewskiego *Nosa*, zwłaszcza jeśli chodzi o

⁴⁶⁹ *Ibidem*, s. 27, 28.

⁴⁷⁰ *Ibidem*, s. 45.

⁴⁷¹ *Ibidem*, s. 68.

twierdzenia na temat ważności tej części naszej twarzy i personalistyczne jej traktowanie. Chociaż generalnie utrzymana jest konkretyzacja satyryczna na gruncie polityczno-społecznym Galicji wschodniej, to pewne luźniejsze fragmenty utworu mają charakter bardziej abstrakcyjny. Nie można im odmówić pomysłowości, zwłaszcza tym, które wykorzystują chwyt kalamburu (np. rozbiór semantyczny słowa pantofel w kontekście stosunków rodzinnych i międzyetnicznych).

Oprócz swoich *potpourri* stworzył też Amwrosij Polański, (tym razem używając kryptonimu Азь⁴⁷²) poemat satyryczny *Юродивые Рыцари*. Pierwotnie drukowany był on w piśmie satyrycznym “Страхопудъ”, potem jego przedruk pojawił się w formie książkowej⁴⁷³. Utwór jest ironicznym naśladownictwem poematów bohaterskich, prawiących o losach walecznych rycerzy i o ich zwycięstwach. Owi rycerze przedstawieni zostali w trakcie tajnej narady odbywającej się w patetycznie nakreślonej scenerii nocnego Lwowa:

То были – ну, не скроемъ тайны –
Все попечители Украйны:
Межъ прочими Квачъ, Вели-Губъ
И Бей-Бѣда и Вырви-Зубъ⁴⁷⁴.

Celem tego zebrania było podjęcie istotnych zobowiązań, które miały zostać zrealizowane w ciągu pięciu lat. Zobowiązania te wyznaczają jasno kierunek walki, jaką prowadzić będą rycerze:

Но были въ этомъ всѣ согласны,
Что Русь – безстыдно велика;
Что все, что русско, врагъ опасный
Для подлиннаго козака...
Поэтому онѣ рѣшили,
Что будутъ, сколько въ ихней силѣ,
Не только русскихъ вытравлять,
Но и ихъ имя истреблять⁴⁷⁵.

W walce tej oczekują oni na poparcie sojuszników, którymi, zgodnie z oczekiwaniami mają być Polacy, Niemcy, Żydzi. Opisany przebieg zebrania w pewnych momentach parodiuje naradę wojenną, w innych ironicznie nawiązuje do misji apostołskiej:

Теперь въ край учорскій... О, Боже!
Успѣховъ врядъ-ли тамъ пожнемъ,
Народу есть тамъ, но и что-же?
Ни капельки Украйны въ немъ!
Тамъ много есть пророковъ ложныхъ –
И надо-бъ дѣлать тамъ невозможныхъ,
Чтобы идею развести,
Учениковъ приобрести⁴⁷⁶.

⁴⁷² Jest to jedyne znane mi użycie przez A. Polańskiego tego kryptonimu.

⁴⁷³ *Юродивые Рыцари. Сатирическая поэма. Написалъ Азь*, Отпечатка изъ “Страхопуда”, Львовъ 1893.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, s. 5.

⁴⁷⁵ *Ibidem*.

Mówcy wygłaszają patetyczne przemówienia, pełne patriotycznych sloganów i szlachetnych zamierzeń. Liczne efekty komiczne powstają wskutek kontrastowego zestawienia patetyzmu z małostkowością, powagi mocy z jego śmiesznym imieniem czy wyglądem, pozornej szlachetności celów z proponowanymi metodami działania. Dominuje skrywana ironia. Postanowieniem końcowym narady, a jednocześnie hasłem przewodnim podjętej misji rycersko-apostolskiej jest stwierdzenie:

...гдѣ ужь два народда есть –
И третій можно произвѣсть!⁴⁷⁷

Po pięciu latach rycerze zostają wezwani na kolejną naradę, której przebieg relacjonowany jest w drugiej części poematu. Ich misja i prowadzona z większym lub mniejszym trudem wojna zakończyła się we wszystkich regionach zwycięsko. Jedyne Ruś węgierska pozostała niezdołana. Jest to relacja satyryczna dokonana z perspektywy doświadczeń historycznych. Jej kontekst historyczno-polityczny jest aż nadto jasny. Ośmieszani rycerze mają prawdopodobnie realne pierwowzory osobowe w rzeczywistości wschodniogalicyskiej. Ich działania z punktu widzenia coraz słabszej partii starorusko-rusofilskiej postrzegane były tak, jak odzwierciedla je „krzywe zwierciadło” niedolewowej satyry.

Jako humorysta i satyryk dał się też poznać Hryhoryj Hanulak. Dotyczy to zwłaszcza późniejszego okresu jego twórczości. Ale w okresie przed 1914 r. warte jest uwagi jego satyryczne opowiadanie *Я ся не бою*⁴⁷⁸, dodatkowo interesujące ze względu na nieco sparodiowany łemkowski dialekt, jakim zostało napisane. W dialekcie zresztą zapisane są tylko wypowiedzi bohaterów, przytoczone w formie mowy niezależnej. Ale stanowią one właściwie prawie cały tekst utworu. Komentarz odnarratorski, bardzo znikomy, ograniczony w zasadzie tylko do wskazówek, kto daną frazę wypowiedział, zapisany jest w literackim języku ukraińskim. Bohaterowie więc sami w swych wypowiedziach dokonują autocharakterystyki. Tym ostrzejszy, a równocześnie bardziej gorzki jest wydzwięk satyryczny utworu. Mamy tu do czynienia z czymś w rodzaju autosatyry, choć dokonywanej zupełnie nieświadomie. Jedyne z dystansu pozornie niezaangażowanego narratora oraz czytelnika jest ona widoczna. Jest to satyra na chłopską ciemnotę rodzącą kompleksy i strach

⁴⁷⁶ *Idem*, s. 17.

⁴⁷⁷ *Ibidem*, s. 18.

⁴⁷⁸ Г. Г р и г о р і є в и ч, *Я ся не бою*, „Літературно-науковий вісник” R: 1907, t. XXXVII, z. III, s. 442-444.

przed każdym w ich domniemaniu uczonym panem. Strach, który znika dopiero po wypiciu kilku kieliszków wódki będącej, jak się okazuje, panaceum na wszystkie chłopskie bolączki:

„(...) бо я вам повім, же як не випно келюшка зорівки, то я до нічого, штоси ми бракує, а сам не знаю што... то мя дашто бовит, то ми недобре... Знайте, ту чвовек тільки квопоту має, то мусить випити. (...) випно жеби тільки хоц за три грайцари і юж инакший. І буду робив цівий ден, навет ми ідиня не в голові, а при тім нікого ся не бою. Бо то тих прав громацких ест дуже: приде нераз ци то возьний, ци то шандар, ци який инший урядник, я ся з ним розмовлю і не бою ся”⁴⁷⁹.

W niniejszym rozdziale należałoby omówić również program i zawartość satyrycznego dodatku do gazety “Лемко” (“Додатокъ. Лемко – сатира, гуморъ, забава”) oraz cykle satyryczne na łamach samej gazety. Jednakże ze względu na fakt, że lokalne czasopiśmiennictwo łemkowskie omówione zostało w odrębnym rozdziale, tam także dokonano przeglądu i krótkiej charakterystyki zawartości wspomnianego dodatku satyrycznego. Pełniej wpisuje się ona bowiem w krąg aktualnych zagadnień lokalnych niż w problematykę satyry piętnującej i ośmieszającej zjawiska ogólnogalicyskie. Uzupełnienie więc dokonanej tu charakterystyki piśmiennictwa satyrycznego Łemków, zawarte jest w rozdz. 10.

Podsumowując natomiast omówienie twórczości satyrycznej Władymira Chylaka, Amwrosija Polańskiego i Hryhoryja Hanulaka podkreślić należy sporą różnorodność stosowanych przez nich chwytów satyrycznej deformacji rzeczywistości. Zwłaszcza Chylak wykazał się dużą inwencją twórczą w tym zakresie. Bezpośrednie realizacje literackie przybierają postać kalamburu, epigramatu, bajki, paszkwilu, humorystycznych sentencji, przysłów, poematu satyrycznego, felietonu. Ośmieszająca negacja dotyczy aktualnych zjawisk z rzeczywistości polityczno-społecznej Galicji wschodniej. Podejmowana jest ona z konserwatywnej staroruskiej pozycji światopoglądowej. Utwory często posiadają charakter oskarżycielski. Ironia ma gorzki wydźwięk wynikający z realnej oceny rzeczywistego układu sił i tendencji politycznych. U podstaw tej twórczości stały motywy patriotyczne, dydaktyczne, światopoglądowe. Jest ona dobitnym wyrazem utrzymujących się wśród inteligencji łemkowskiej postaw konserwatywnych. Swą twórczością satyryczną wpisywali

⁴⁷⁹ Ibidem, s. 443.

się łemkowscy autorzy w ogólnogalicyską polemikę polityczno-społeczną, literacko-językową dokumentując żywy w niej udział i podejmowane próby interwencji.

8. Literatura dla dzieci i młodzieży

Literatura dla dzieci i młodzieży stanowi dosyć specyficzną dziedzinę twórczości literackiej. Jej charakter oraz cele w najwyższym stopniu określone są przez możliwości percepcyjne, zakres wiedzy i potrzeby psychiczne czytelnika-adresata. Autorzy mając świadomość wychowawczej i poznawczej funkcji literatury, starają się najczęściej zgodnie z własnym światopoglądem, kształtować postawy, opinie, wrażliwość emocjonalną i estetyczną młodych czytelników, co osiągnąć jest zazwyczaj przez kształtowanie odpowiednich wzorów osobowych, oddziaływanie na wyobraźnię, wytwarzanie zainteresowania niezwykłością określonych zjawisk czy działań. Literatura dla dzieci stoi zazwyczaj na marginesie zainteresowań historyczno i krytycznoliterackich. Uwzględniana i analizowana jest ona w najczęściej w obrębie programów dydaktycznych. Całościowa analiza życia literackiego wymaga jednak zwrócenia uwagi również na ten specyficzny dział twórczości literackiej.

W piśmiennictwie łemkowskim typowej literatury dla dzieci znajdujemy bardzo niewiele⁴⁸⁰. Tym bardziej godne uwagi są małe książeczki z ilustracjami pisane i wydawane przez Kławdię Ałeksowycz specjalnie z myślą o najmłodszych. Książeczki te stanowią dosyć ważną część działalności pisarskiej tej autorki. Mieszczą się ściśle w całokształcie jej kulturalno-oświatowego zaangażowania jako honorowej przewodniczącej Towarzystwa „Ruskich Dam”, założycielski i członek honorowego Towarzystwa „Muza”, członek honorowego Towarzystwa im. M. Kaczkowskiego. One to określają kształt i charakter interesującej nas dziewiętnastowiecznej literatury dla dzieci. W książeczkach tych dzieci, a dokładniej dziewczynki w określonym wieku znajdują wzór godny naśladowania w postaci głównej bohaterki, Ładzi Iwanowny. Ładzia rośnie wraz z kolejnymi książeczkami, stając się wzorem dla coraz to starszych dziewczynek. Tak więc *Двѣ сестрички*⁴⁸¹ przeznaczone są dla maluchów; *Подорожъ Лядзѣ до Дѣдуса*⁴⁸² dla dzieci od 6 do 10 lat; *Время летитъ*⁴⁸³ dla

⁴⁸⁰ Patrz: *Мамко куп мі книжку. Антологія дитячої поезії*, Nowy Sącz 1995.

⁴⁸¹ *Двѣ сестрички. Написала для малютокъ Клавдія И. Алексовичъ, Львовъ* 1894.

⁴⁸² К.И. А л е к с о в и ч ъ, *Подорожъ Лядзѣ до Дѣдуса. Книжечка для дѣтей отъ 6 до 10 лѣтъ*, Львовъ 1909.

dzieci od 9 do 12 lat. Natomiast *Народное повѣрье на Великой Руси*⁴⁸⁴ oraz literackie opracowanie bajki ludowej *Заклятый медвѣдь*⁴⁸⁵ przeznaczone są dla dzieci starszych oraz dla dorosłych.

Swe książeczki wydała autorka w wyraźnie wychowawczym celu, głównie z myślą o matkach, jako pomoc dydaktyczną dla nich, o czym mówi w słowie wstępnym do pierwszej książeczki:

„Бѣжѣть же «Двѣ Сестрички» по русской краинѣ, попадайте въ руку каждой русской матери, старательной о скорый и благородный розвой своихъ малютокъ, и помогайте ей вѣрно въ ея мозольномъ трудѣ...»⁴⁸⁶.

Zadanie, jakie postawiła przed swymi publikacjami autorka, spełniały one bardzo dobrze zarówno wobec dzieci, jak i wobec matek. Różne zabawy i przygody małej bohaterki czy innych bohaterów (w dwóch ostatnich książeczkach), ilustrowane ładnymi pełnymi szczegółów rysunkami były interesujące i bliskie wyobraźni dziecięcej. Z chęcią zapewne były czytane i oglądane przez małych czytelników. Matki natomiast znajdowały w nich bezpośrednie przykłady właściwych postaw dorosłych wobec dzieci, podpowiedź za co i jak należy dziecko pochwalić, kiedy i w jaki sposób skarcić. Łatwiej też było przy pomocy książeczki zająć matkom (opiekunkom) dziecko czymś pożytecznym, pokazać właściwe i niewłaściwe wzory zachowania, porozmawiać o nich, pooglądać rysunki, podyskutować na temat ich treści.

Świat przedstawiony w książeczkach Kławdii Ałeksowycz, to specyficzny świat ruskiego duchowieństwa, ewentualnie chłopstwa, nakreślony dosyć schematycznie, ale przez to bardziej wyraziście. Lektura przeznaczona jest dla małych „panienek” z ruskich plebanii. Dzięki temu poznajemy wewnętrzne układy panujące w księżych rodzinach, swoistą etykietę, podstawowe zajęcia i czynności codzienne, stosunki plebanii ze wsią, zasady wychowawcze, itp. Szczególnie podkreślana jest oświatowa, kulturalna i dobroczynna działalność księżej rodziny na rzecz wsi, od małych panienek i paniczów obdarzających swych chłopskich

⁴⁸³ Е а d e m, *Время летит. Третья книжечка для дѣтей отъ 9 до 12 лѣтъ*, Львовъ 1910.

⁴⁸⁴ Е а d e m, *Народное повѣрье на Великой Руси. IV книжечка для дѣтей отъ 13 до 15 лѣтъ*, Львовъ 1911.

⁴⁸⁵ Е а d e m, *Заклятый медвѣдь (Народна сказка)*, Львовъ 1912.

⁴⁸⁶ Е а d e m, *Двѣ Сестрички...*, s. 2.

rówieśników różnymi smakołykami, a służbę pieniążkami poczynając, przez dorastającą młodzież uczącą wiejskie dziewczęta i chłopców dobrych zwyczajów, zachowań, przekazującą im wiele informacji oświatowych, aż po panie „jejmoście”, do których celowo posyłano wiejskie dziewczęta na służbę, by się nauczyły nowych, mądrych metod prowadzenia gospodarstwa domowego, hojnych i szczodrych dla swych służących. Przedstawione stosunki były znacznie wyidealizowane, wzorcowe, pomimo to interesujące od strony kulturologicznej jako pewien model relacji, ogólny typ mentalności panującej wówczas w określonym środowisku.

Jako że książeczki pisane były dla ruskich panieniek, przyszłych matek i wychowawczyń nowej generacji ruskiej inteligencji nie zabrakło w nich odpowiedniej nauki patriotyzmu, podanej stosownie do wieku odbiorców lektury. Tak więc już mała Ładzia mówi:

„- О, жаль есть и буде, но татко кажуть: «Русское слово треба все сдержати»»⁴⁸⁷.

W książeczkach dla starszych dzieci oprócz zasadniczej zawartości moralno-wychowawczej i różnych nawiązań do wartości patriotycznych dodatkowo wprowadzono jeszcze treści agitacyjne z programu partii staroruskiej i rusofilskiej. W bajce *Заклятый медведь* na tle motywów fantastycznych przedstawiono pewne momenty z życia realnej ruskiej wsi. Przy tej okazji nie omieszkało podać informacji na temat Towarzystwa im. M. Kaczkowskiego - jego programu, zasad działania, możliwości przystąpienia do Towarzystwa i płynących stąd korzyści. Treści prorosyjskie, idealizacja cara i dobrobytu panującego na Wielkiej Rusi zawarte zostały w rozdz. III bajki, zatytułowanym *Юрко въ Москвѣ*.

Włożyła więc Kławdia Aleksowycz w swe książeczki ważki ładunek dydaktyczno-wychowawczy i agitacyjny chcąc, by spełniały jak najlepiej zadanie, które przed nimi postawiła. Treści te podane zostały w przystępnej i interesującej formie. W tekście dominują dialogi, bezpośrednie wypowiedzi bohaterów, prowadzone w sposób żywy i zajmujący. Język wypowiedzi zarówno bohaterów, jak i narratora, to literacki język galicyjsko-ruski z bardzo dużym udziałem leksyki wziętej z żywej, potocznej mowy. Bohaterowie z ludu wypowiadają

się językiem ludowym. Czasem autorka objaśnia znaczenie niektórych specyficznych, najczęściej łemkowskich słów.

Obecnie książeczki te wydają się bardzo archaiczne, nie tylko ze względu na język, jakim zostały napisane, ale głównie ze względu na realia, jakie przedstawiają, całe środowisko, sposób zachowania bohaterów, stosunki społeczne, itp. Przestarzałe też są proponowane przez autorkę metody wychowawcze i wartości wpajane dzieciom. Nie mogą więc już spełniać one swej funkcji jako literatura dla dzieci ani też jako pomoc dydaktyczna dla matek. Natomiast duża jest ich wartość kulturologiczna jako rzadkiej w literaturze łemkowskiej odmiany piśmiennictwa w sposób jaskrawy i modelowy przedstawiającej życie codzienne, typowe postaci i sytuacje z życia rodzinnego ruskich duchownych w Galicji.

Oprócz Kławdii Aleksowycz ku czytelnikowi dziecięcemu zwrócił się częściowo w swej twórczości literackiej również Henryk Polański. W omawianych dotychczas utworach tego autora podkreślaliśmy wysoki stopień dydaktyzmu oraz moralizatorstwa. Edukacyjny i wychowawczy cel jego działalności literackiej, podobnie jak i społeczno-organizacyjnej, nie mógł pozostawić poza zamierzonym zasięgiem literackiego oddziaływania dzieci i młodzieży. Realizując te zamierzenia, podjął Henryk Polański współpracę z lwowskim czasopismem dziecięcym „Ластѡвка” i dosyć regularnie nadsyłał na jego łamy utwory przeznaczone dla dzieci, głównie w wieku szkolnym. Były to wierszyki (*Школярямъ и школярикамъ на Новый Рѡкъ*⁴⁸⁸), bajki (*Слѣпый и кулявый*⁴⁸⁹), pouczające opowiadania (*Непослушна Оленя*⁴⁹⁰, *Образы з жытя*⁴⁹¹, *Потѣха родичей*⁴⁹²), teksty edukacyjne (*Арабы и арабски конѣ*⁴⁹³), moralistyczne (*Наука и гроши*⁴⁹⁴) religijne (*Молитва*⁴⁹⁵). Zawierają one z reguły opisy pozytywnego zachowania bohaterów, mające służyć za wzór do naśladowania, czasem podany jest przykład nieodpowiedniej postawy, np. nieposłuszeństwa

⁴⁸⁷ Ibidem, s. 11.

⁴⁸⁸ В е с е л е н к о, *Школярямъ и школярикамъ на Новый Рѡкъ*, „Ластѡвка”, R: 1872, nr 2.

⁴⁸⁹ П. Г. А., *Слѣпый и кулявый*, Ibidem, R: 1871, nr 13.

⁴⁹⁰ В е с е л е н к о, *Непослушна Оленя*, Ibidem, R: 1869, nr 6.

⁴⁹¹ I d e m, *Образы з жытя*, Ibidem, nr 8.

⁴⁹² I d e m, *Потѣха родичей*, Ibidem, R: 1872, nr 2.

⁴⁹³ I d e m, *Арабы и арабски конѣ*, Ibidem, R: 1874, nr 7.

⁴⁹⁴ I d e m, *Наука и гроши*, Ibidem, R: 1872, nr 22.

⁴⁹⁵ I d e m, *Молитва*, Ibidem, nr 19.

wobec rodziców, jaka zostaje konsekwentnie ukarana. Świat przedstawiony, w którym działają dziecięcy bohaterowie, jest zarysowany dosyć stereotypowo, wyraźnie nacechowany aksjologicznie. Wydaje się zbyt poważny, z punktu widzenia dzisiejszego odbiorcy dziecięcego zupełnie anachroniczny.

Teksty przeznaczone dla dzieci i młodzieży zawarł także w zredagowanej przez siebie czytance dla gimnazjum wyższego (*Руска читанка для высшей гимназіи Т.ІІІ. ч. І, Львовъ 1868*) Aleksij Torońskij. Był on też autorem tekstów w innych czytankach dla gimnazjum.. Oprócz wartości poznawczej i postawotwórczej posiadają one często spore walory literackie.

Niezwykle skromny obraz literatury dla dzieci i młodzieży w dziewiętnastowiecznym piśmiennictwie łemkowskim, jaki tu zdołaliśmy naszkicować, wskazuje na brak zainteresowania tym rodzajem literatury i tą kategorią czytelniczą u łemkowskich autorów. Brak ten zresztą jest typowy dla danego obszaru literackiego do chwili obecnej. Specyfika literatury dziecięcej, konieczność dostosowania tekstu do dziecięcej wyobraźni, wymagają określonych predyspozycji twórczych, jak się okazuje, rzadkich wśród pisarzy łemkowskich. Wydaje się też, że nie odczuwano specjalnej potrzeby tworzenia takiej literatury. Jej funkcję skutecznie pełniły w społeczności łemkowskiej w opisywanym okresie, a także i później stosowne teksty folklorystyczne. Tym bardziej więc godna uwagi jest scharakteryzowana w niniejszym rozdziale twórczość, zwłaszcza Kławdii Ałeksowycz. Ze względu na nią wyodrębniliśmy ten dział literatury, nie chcąc pominąć sporej przecież i specyficznej części jej dorobku literackiego.

9. Literatura edukacyjna, dydaktyczno-oświatowa, eseistyka

W okresie narastania działalności oświatowej i budzielskiej podjętej przez ruską inteligencję na rzecz ruskiego ludu, w okresie zakładania licznych czytelni i towarzystw oświatowych, a także w okresie rewolucji industrialnej i szerokiego zainteresowania gwałtownymi przemianami zachodzącymi w świecie nie budzi zdziwienia fakt, że spora część łemkowskiego piśmiennictwa to szeroko rozumiana literatura edukacyjna. W jej zakresie należy wyraźnie odróżnić piśmiennictwo edukacyjne przeznaczone dla ludu od piśmiennictwa o charakterze edukacyjnym, skierowanego do inteligencji. Ta pierwsza odmiana realizowana była głównie w formie broszurkowej zawierającej popularne i przystępne wykłady dotyczące różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego, historii. Często były to zbiory porad praktycznych, konkretnych wskazówek postępowania, informacje o zjawiskach przyrodniczych, kulturze, literaturze, religii. Oprócz treści tzw. pożytecznych zawierały one często też treści propagandowe, kształtujące świadomość polityczną, społeczną i narodową ludu. Przeznaczone były w głównej mierze dla czytelni wiejskich, a ich wydawaniem zajmowały się przede wszystkim towarzystwa oświatowe. Z kolei literatura edukacyjna dla inteligencji to przede wszystkim popularne szkice czy artykuły z zakresu historii, filologii, geografii, historii sztuki i innych dziedzin wiedzy, pisane przez nieprofesjonalistów, odznaczające się zazwyczaj amatorską erudycją i ujawniające szerokie obszary zainteresowań i penetracji umysłowej dziewiętnastowiecznej inteligencji. Publikowane one były z reguły w prasie o profilu literacko-naukowym, często cyklicznie, lub też pojawiały się w postaci książkowej (wielokrotnie był to późniejszy przedruk z prasy). Obok obszerniejszych szkiców do tego typu piśmiennictwa zaliczymy też drobne eseje, zamieszczane w różnych czasopismach, cechujące się typowym dla eseistyki subiektywizmem wywodu intelektualnego oraz dbałością o piękny i oryginalny sposób przekazu. W większości przypadków szersze, ogólne rozumowanie tak jest prowadzone, by pewne wnioski sformułowane w jego wyniku odnieść do sytuacji i rzeczywistości ruskiej, przeprowadzić

porównania, spojrzeć na problemy Rusinów z ogólniejszej perspektywy. Aktualizacja zbliża niektóre tego typu wypowiedzi do felietonu. Spotykamy także bardziej abstrakcyjne rozważania nad porządkiem wszechświata, dotyczące praw panujących w przyrodzie, zjawisk przyrodniczo-fizycznych.

Duży udział autorski w analizowanej tu kategorii piśmienniczej mają Petro, Amwrosij i Henryk Polańscy. Jako znani działacze na polu oświatowo-społecznym, a dwaj pierwsi jako wydawcy i redaktorzy ambitnego czasopisma literacko-beletrystycznego, opublikowali oni szereg materiałów typu oświatowo-informacyjnego, godnych skrótowego chociażby przeglądu.

Petro Polańskij dał się poznać przede wszystkim jako autor interesujących cykli publicystyczno-oświatowych, zamieszczanych na łamach dwutygonika “Новый Галичанинъ” takich, jak: *Исторія Народного Театру*⁴⁹⁶, *Коссовое поле, его топографія и нынѣшній видъ*⁴⁹⁷, *Альбумъ археол.-библиографической выставки*⁴⁹⁸, *Церковъ и приходъ св. Варвары въ Відни*⁴⁹⁹, czy drukowany pod pseudonimem “Фавстина Галичанка” obszerny cykl, a raczej dział dla kobiet *Дамскій листокъ*⁵⁰⁰. Zawartość tematyczna tych drukowanych cyklicznie szkiców określona została zazwyczaj już w ich tytule. Album wystawy archeologiczno-bibliograficznej zawiera zarówno fotografie i ryciny z wystawy, jak i biografie wraz ze spisem bibliograficznym prac Antoniego Anhelowycza, Ilji Komarnickiego, Konstantyna Korniakta, Hieronima Strileckiego, Atanazego Szeptyckiego, Warłomeja Szeptyckiego, Lwa Szeptyckiego, Josyfa Szumlańskiego. Natomiast *Дамскій листокъ* przekazuje czytelnikom różnorodne wiadomości na tematy praktyczne, społeczne, historyczne, czy nawet polityczne. Są to np. rozważania: *О фізіономіцѣ, Славянскіи женицины, Гармонія красокъ*, szkice historyczne i kulturologiczne: *Картинка изъ нашої минувшости, Историческіи женицины на Руси, Що дѣлають прочіи Славянки, Изъ*

⁴⁹⁶ П. П о л я н с к і й, *Исторія Народного Театру*, “Новый Галичанинъ” R: 1889, nr 1-6, 11-17; i d e m, *Исторія Народного Театра*; ч. II, *Театръ подъ управленіемъ Моленцого*, Ibidem, R: 1891, nr 7-10.

⁴⁹⁷ I d e m, *Коссовое поле, его топографія и нынѣшній видъ*, Ibidem, R: 1889, nr 14-18.

⁴⁹⁸ I d e m, *Альбумъ археол.-библиографической выставки*, Ibidem R: 1890 (Ант. Ангеловичъ, nr 3, 12-16; Гр. Илія Комарницкій, nr 1, 3; Конст. Корняктъ, nr 1; Гер. Стрѣлецкій, nr 3; Ат. Шептицкій, nr 3, 4; Варл. Шептицкій, nr 1, 3; Левъ Шептицкій, nr 3-7; Юс. Шумлянскій, nr 1, 2).

⁴⁹⁹ I d e m, *Церковъ и приходъ св. Варвары въ Відни*, Ibidem, nr 5-11, 21, 22. Przedruk książkowy tego szkicu historyczno-architektonicznego wydany był we Lwowie w 1891 r.

⁵⁰⁰ Ф. Г а л и ч а н к а, *Дамскій листокъ*, Ibidem, nr 1, s. 11; nr 2, s. 30, 46; nr 3, s. 71; nr 4, s. 84; nr 5, s. 95; nr 6, s. 107; nr 7, s. 118; nr 8, s. 130; nr 9, s. 143; nr 10, s. 167, 179; nr 11, s. 190; nr 12, s. 214; nr 13, s. 238, 251; nr 15, s. 262. W roku 1891 dział ten w dalszym ciągu był prowadzony regularnie. Nie posiadam jednak dokładnych wypisów stron z tego roku.

славянской митологии, Где-що изъ славнской бывальщины, О народных вышивкахъ, informacje: Изъ сойма., Пантиль, польный громадскій..., Общество Русскихъ дамъ..., porady i wskazówki praktyczne: Взоры вышивокъ въ Бойковщинѣ, Устройство цвѣтного огорода, Средства пропитанія по ихъ хемическѣмъ сложенію .

Na łamach redagowanego przez siebie periodyku daje też Petro Polański świadectwo swoich zainteresowań folklorem zamieszczając tam liczne artykuły oraz opracowane przez siebie materiały folklorystyczne, np. *Первыи нѣмецкіи переводы нашихъ народныхъ нѣсенъ*⁵⁰¹, *Цыганская жизнь и поезія*⁵⁰², *Длячого другій мѣсяць называється то Лютый то Казибродъ*⁵⁰³, *Вукъ Караджичъ*⁵⁰⁴. Dostyc często pojawiają się tam też jego szkice historyczno-literackie, np. *Юрій Венелинъ, Малороссь, отродитель Болгаріи. Литературный очеркъ*⁵⁰⁵, *Десдемона*⁵⁰⁶, *Байрон*⁵⁰⁷, szkice z zakresu historii sztuki i muzyki.. Swoim zainteresowaniom filologicznym dał Petro Polański wyraz w pracach o charakterze językoznawczym *Вопросъ о фонетицѣ*⁵⁰⁸, *Maloruske a česke u [ǫ]misto u [ы]*⁵⁰⁹.

W zakresie działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej Petra Polańskiego można by ująć również jego dorobek translatorski, często w publikacjach uzupełniany o komentarz historyczno i krytyczno-literacki. Jako tłumacz przybliżył Polański czytelnikom swego czasopisma wiele dzieł światowej klasyki. Przetłumaczył na rusko-galicyjskie *jazyczije Slovo o wyprawie Igora*. Przekład był publikowany najpierw w odcinkach w czasopiśmie „Новый Галичанинъ” za rok 1890, a później wydany w formie książkowej w serii „Библиотека Нового Галичанина”. Wiele tłumaczył z literatury angielskiej. Fascynował go zwłaszcza Szekspir i Byron, których dzieła we własnym przekładzie podpisanym pseudonimem Фавстина Галичанка zamieszczał regularnie na stronicach periodyku. Pojawił się tu m. in. w całości byronowski *Korsarz* i szekspirowski *Otello*. Tłumaczył też poezje Thomasa Moore’a. Istotny udział w dorobku translatorskim Petra Polańskiego mają również tłumaczenia z języka serbskiego, bułgarskiego, niemieckiego, czeskiego. Są to głównie przekłady poezji, czasem drobnych form prozatorskich.

⁵⁰¹ I d e m, *Первыи нѣмецкіи переводы нашихъ народныхъ нѣсенъ*, Ibidem, R: 1889, nr 7-8.

⁵⁰² I d e m, *Цыганская жизнь и поезія*, Ibidem, R: 1890, nr 9, 10.

⁵⁰³ I d e m, *Длячого другій мѣсяць называється то Лютый то Казибродъ. Записаль...*, Ibidem, R: 1891, nr 1.

⁵⁰⁴ I d e m, *Вукъ Караджичъ*, Ibidem, nr 3.

⁵⁰⁵ I d e m, *Юрій Венелинъ, Малороссь, отродитель Болгаріи. Литературный очеркъ*, “Сборникъ литературно-гумористичный”. Библиотека Нового Галичанина. Ч. 1, Львовъ 1889, s. 51-70.

⁵⁰⁶ I d e m, *Десдемона*, “Новый Галичанинъ”, R: 1889, nr 5, s. 62-63.

⁵⁰⁷ I d e m, *Байронъ*, Ibidem, nr 23.

⁵⁰⁸ I d e m, *Вопросъ о фонетицѣ*, Львовъ 1892.

⁵⁰⁹ I d e m, *Maloruske a česke u [ǫ]misto u [ы]*, „Listy filologicke”XX, Praha, 1893, s. 324-327.

Przegląd prac oświatowo-popularyzatorskich Petra Polańskiego uzupełnia zarysowaną już wcześniej sylwetkę twórczą tego utalentowanego autora. Odkrywamy w nim czytanego erudyte, który jako redaktor ambitnego czasopisma ma do zaprezentowania czytelnikom wiele interesujących tekstów, zarówno beletrystycznych, jak też popularno-naukowych, ujętych w formę eseistyczną (статі научнии изложеннии способомъ беллетристичнымъ – zgodnie z określeniem samego redaktora). Szerokie *spectrum* zainteresowań, precyzja i jasność wykładu, duża nośność informacyjna, swobodny i prosty styl przekazu to cechy tych utworów. Zakres i jakość informacji świadczą o dobrym obeznaniu autora z aktualnymi i historycznymi zjawiskami życia umysłowego, literackiego, kulturalnego Słowiańszczyzny i Europy. O bezpośrednich jego związkach z pozagalicyjskimi środowiskami literacko-umysłowymi świadczy publikacja utworów w wydawnictwach niemieckich, czeskich, włoskich. Podobnie też tłumaczenie jego twórczości na język niemiecki, włoski i czeski wskazuje na jej funkcjonowanie w europejskim obiegu czytelniczym. Z kolei działalność translatorska samego Polańskiego to świadectwo jego dążności do otwarcia środowisk inteligencji rusko-galicyjskiej na zjawiska literackie z pozasłowiańskiego i pozaniemieckiego kręgu językowego. Był więc Petro Polańskij człowiekiem nowoczesnym, dobrze wykształconym, otwartym, aktywnym na polu działalności literacko-publicystycznej i edytorskiej, co nie stało w sprzeczności z jego tradycjonalistycznymi staroruskimi przekonaniami.

Interesująco przedstawia się również twórczość popularyzatorsko-oświatowa i publicystyczna Amwrosija Polańskiego. Także on jako współwydawca i współredaktor dwutygodnika „Новый Галичанинъ” żywo uczestniczył w realizacji ambitnego programu treściowego wyznaczonego we wstępnym prospekcie wydawniczym czasopisma. Obok omawianych już wcześniej utworów beletrystycznych, wierszy i „zapisków” zamieszczał on na stronicach periodyku popularno-naukowe „felietony”, które swą treścią, formą oraz funkcją wpisują się ramy omawianego tu piśmiennictwa edukacyjnego. Na pierwszym miejscu wymienić należy obszerny „felieton”, a raczej esej o tematyce historyczno-społecznej *Буйныи Галицкии бояре*⁵¹⁰. Korzystając z informacji zawartych w kronikach staroruskich, zwłaszcza w *Latopisie Halicko-Wołyńskim* oraz *Ipatijewskim*, a także w niektórych kronikach staropolskich (Kadłubka) rysuje Amwrosij Polańskij obraz butnego, samowolnego, nastawionego na własne korzyści bojarstwa ruskiego. Obraz ten, zdecydowanie negatywny, eksponuje podmiotowy punkt widzenia, w jakim wiarołomni i sprzeniewierczy bojarzy winni

⁵¹⁰ *Буйныи Галицкии бояре. Фейлетонъ Недолева*, „Новый Галичанинъ”, R: 1889, nr 3-8.

są wszelkich nieszczęść spadających na Księstwo Halickie. Wzywają oni często Węgrów lub Polaków przeciwko swym książętom, dążąc do uzyskania władzy, wzniecają bunty i powstania, łamią przysięgi i sojusze. Relacjonując szereg faktów odnotowanych w kronikach (z odwołaniem do fragmentów tychże kronik), daje im autor własną interpretację i ocenę:

“Можно бы думати, що тепер по крайной мѣрѣ – насытившись кровію и местію, буйныи бояре утихомятятся и будутъ вѣрными Даниилу. Но такъ не было! Они не любили никого – и Даниила нѣтъ. Они любили лишь себе...”⁵¹¹.

Ukazany obraz posiada więc zarówno walory informacyjne, poznawcze, jak i walory dydaktyczne wypływające z konsekwentnej oceny zaprezentowanych postaw bojarstwa.

Kontrastowo do zawartych w tym i innych esejach Amwrosija Polańskiego treści historyczno-społecznych przedstawiają się wiadomości i zjawiska roztrząsane w jego notatkach przyrodoznawczych. Postrzec można na ich przykładzie całą rozciągłość tematów, jakie frapowały ruskie duchowieństwo czy ruską inteligencję pod koniec XIX w. Przykładowo można wskazać tu na takie chociażby tytuły „felietonów” autorstwa A. Polańskiego, jak: *Новѣйшая теорія электричества*⁵¹², *Марсъ въ свѣтлѣ новѣйшой астрономіи*⁵¹³, *Крайніи предѣлы земной атмосферы*⁵¹⁴.

O ile eseistykę Petra i Amwrosija Polańskich postrzegać należy w przedziale piśmiennictwa informacyjno-popularyzatorskiego dla inteligencji, to znaczna część dorobku piśmienniczego Henryka Polańskiego spełniała rolę literatury edukacyjnej dla ludu. Zaangażowanie tego najstarszego z czterech przedstawionych w niniejszej pracy braci Polańskich w pracę u podstaw pozostawiło trwały ślad wydawniczy w postaci broszurek, drobnych książeczek, artykułów adresowanych do ruskiego chłopca. Były to przedstawione w uproszczonej formie podawczej wykłady czy odczyty wygłaszane pierwotnie na zebraniach towarzystw oświatowych, w wiejskich czytelnich bądź na innych forach gromadzących ludność wiejską. Treściowo, językowo i stylistycznie dostosowane były one do poziomu percepcyjnego odbiorcy. Obok porad praktycznych, gospodarskich, instrukcji z zakresu higieny, weterynarii, profilaktyki zdrowotnej, itp. zawierały one też informacje ogólnooświatowe przeplcone najczęściej licznymi dygresjami dydaktyczno-moralizatorskimi. Sposób argumentowania i charakter pouczeń zdradzają przyzwyczajenia

⁵¹¹ *Ibidem*, nr 5, s. 68.

⁵¹² А р х., *Новѣйшая теорія электричества* *Новѣйшая теорія электричества*, *Ibidem*, R: 1890, nr 7, s. 83.

⁵¹³ I d e m., *Марсъ въ свѣтлѣ новѣйшой астрономіи*, *Ibidem*, nr 13, s. 157; nr 14, s. 176.

⁵¹⁴ I d e m., *Крайніи предѣлы земной атмосферы*, *Ibidem*, nr 22, s. 263

kaznodziejskie autora. Treści podstawowe, informacyjne związane są z różnymi sferami życia umysłowego i kulturalnego, wiele z nich dotyczy zagadnień religijnych⁵¹⁵.

W zakresie piśmiennictwa poradnikowego, praktycznego, związanego ze sferą gospodarowania przykładowo wskazać można takie opracowania Henryka Polańskiego, jak *Подручникъ домово-господарскій, составленийъ въ азбучномъ порядку о. Г. А. Полянскимъ*⁵¹⁶, *Где есть скарбъ закопаний? Наука о томъ, якъ его выдобути*⁵¹⁷ *Где-що изъ ботаники*⁵¹⁸, *Шолкловиця*⁵¹⁹. Są to typowe najprostsze kompendia wiadomości potrzebnych dla podniesienia poziomu gospodarowania i oświaty rolniczej chłopa.

Bardziej interesujące literacko i koncepcyjnie są wykłady ogólnokształcące, przeznaczone dla prostego, niewykształconego odbiorcy, niekoniecznie tylko dla chłopa. Jednym z najciekawszych jest odczyt wygłoszony na generalnym zebraniu członków filii Towarzystwa im. M. Kaczkowskiego w Dobromilu *О знанію словесного движенія*⁵²⁰. Dotyczy on teorii i historii piśmiennictwa rozumianego w sposób najszerszy jako forma pisemnego przekazu określonych wiadomości. Słuchacz/czytelnik dowiaduje się kolejno o przyczynie wynalezienia pisma, jakie miało zapobiec słabości ludzkiej pamięci i zanikaniu wielu użytecznych informacji przekazywanych tradycyjnie z pokolenia na pokolenie, o różnych starożytnych odmianach pisma, o przyczynach tej różnorodności. Bezpośrednio po tych wiadomościach wprowadzających przywołana zostaje rzeczywistość Rusi galicyjskiej. Ukazany stan jej oświaty i kultury piśmienniczej na tle innych krain monarchii habsburskiej czy Europy. Przytaczane dane, dotyczące stopnia analfabetyzmu, wydawanych i prenumerowanych czasopism oraz innych publikacji, ilości członków Towarzystwa im. M. Kaczkowskiego, jego działalności wydawniczej, mają zaświadczyć o znacznym postępie w rozwoju życia umysłowego i kultury piśmienniczej Rusinów galicyjskich po 1848 r. Nie znaczy to bynajmniej, że w opinii autora stan ten jest zadawalający. Na tle porównawczym ruch literacki Rusi galicyjskiej wypada bardzo mizernie. Wykazawszy wszelkie korzyści płynące ze znajomości piśmiennictwa, autor wzywa więc wszystkich rodaków do aktywnego

⁵¹⁵ Nie umieszczaliśmy ich w dziale *Literatura religijna* ze względu na świecki kontekst ich przekazu (zebrania filii Towarzystwa im. M. Kaczkowskiego czy inne zebrania o charakterze oświatowym, publikacja w postaci popularyzatorskich broszurek) i bardziej typową dla literatury edukacyjnej formę podawczą.

⁵¹⁶ *Подручникъ домово-господарскій, составленийъ въ азбучномъ порядку о. Г. А. Полянскимъ*, "Изданія Общества имени Михаила Качковского", R: 1888, nr 147-148.

⁵¹⁷ *Где есть скарбъ закопаний? Наука о томъ, якъ его выдобути. Написаль Г. А. П.* (Перепечатано зъ "Русской Рады"), Коломыя 1900.

⁵¹⁸ Г. А. П о л я н с к і й, *Где-що изъ ботаники*, "Учитель", R: 1873, nr 1-7.

⁵¹⁹ I d e m, *Шолкловиця*, "Учитель", R: 1873, nr 9.

⁵²⁰ *Лекція на генеральномъ собранію членовъ филіи Общества им. М. Качковского въ Добромиліѣ "О знанію словесного движенія"*. Написаль Генрикъ А. Полянскій, Коломыя 1904.

uczestnictwa w rodzimym życiu literackim, uważając to za patriotyczny obowiązek każdego Rusina:

“Изъ всего сказанного мною пойме каждый, що словесность легковажити собѣ не можно: одни члены народа, мающіи талантъ до писанья, должны русскую словесность своими произведеніями засобляти и збогачати, другіи же должны хорошо съ нею быти ознакомлены, щобы имѣли въ жизни и стремленію народа всѣ сыны и доньки настоящую участь, бо лишь тѣмъ способомъ станется народъ такъ крѣпкій, щобы другіи народы его уважали и съ нимъ числились”⁵²¹.

Podobnych odezw i apeli, formułowanych wielokrotnie bardziej dobitnie i bezpośrednio, jest w wykładzie Polańskiego więcej. Niektóre z nich przypominają fragmenty kaznodziejskich pouczeń i napomnień dla „maluczkich”:

“А вы, дорогіи сестры и братья изъ мѣщанства и селянства, если хочете жити въ благобытїи и въ полнѣмъ уживанію рѣвноправности, любѣтъ книги и газеты и розпознавайтесь въ нихъ основно, бо сегодня заслугуютъ собѣ на общее почтеніе и уваженіе лишь тѣ люди, которы дѣйствительно процвѣщенными называются (...) добра воля и щирый трудъ дѣлають чудеса, протом старайтесь, трудѣмся и учѣмся, а здобудемъ собѣ долю и славу”⁵²².

Równolegle bowiem ze sporym materiałem informacyjnym, na który składają się definicje, statystyki, wykazy, zestawienia, opisy procesów rozwojowych, itd., wykład zawiera też cały ładunek dydaktyzmu służący do budowania na przekazanej bazie informacyjnej określonych postaw słuchaczy/czytelników.

W podobny sposób konstruowane są i inne wykłady czy artykuły edukacyjne Henryka Polańskiego. Przebija z nich postawa oświeceniowska i patriotyczna autora, zaangażowanego w działalność społeczną, a równocześnie postawa duszpasterza, człowieka Cerkwii. Stąd rozważane bądź klarowane są przez niego takie tematy, jak: *О патриотизмѣ*⁵²³, *Почуеніе о театральныхъ представленіяхъ*⁵²⁴, *Жертвы отечестволюбія*⁵²⁵, *Савонарола*⁵²⁶, *Исторія Общества “Русскихъ Дамъ” въ Львовѣ*⁵²⁷, *Два слова о автономной жизни у насъ*⁵²⁸, *Характеръ русскихъ народныхъ пѣсень*⁵²⁹, *Народныи пословицѣ*⁵³⁰, a równolegle z nimi: *О молитвѣ*⁵³¹, *Слово о церковныхъ пѣвцяхъ*⁵³², *Безженность священниковъ*

⁵²¹ Ibidem s. 15.

⁵²² Ibidem, s. 20.

⁵²³ *О патриотизмѣ. Составилъ Генрикъ А. Полянскій. Коломыя 1896.*

⁵²⁴ *Почуеніе о театральныхъ представленіяхъ, Написалъ Г. А. П., Коломыя 1905.*

⁵²⁵ Г. А. П., *Жертвы отечестволюбія*, “Изданія Общества им. М. Качковского”, R: 1896, nr 243, s. 38-42.

⁵²⁶ *Савонарола. Историческій очеркъ. Написалъ “Бескидскій”, Ibidem, R: 1911, nr 427.*

⁵²⁷ *Исторія Общества “Русскихъ Дамъ” въ Львовѣ. Написалъ Одинъ изъ трехъ, Коломыя 1905.*

⁵²⁸ Ш и р ы й, *Два слова о автономичной жизни у насъ*, “Проломъ”, R: 1882, nr 9.

⁵²⁹ I d e m, *Характеръ русскихъ народныхъ пѣсень*, “Слово”, R: 1877, nr 73-75, 77, 79, 87, 88.

⁵³⁰ I d e m., *Народныи пословицѣ*, “Учитель”, R: 1873, nr 8-13.

⁵³¹ *О молитвѣ. Написалъ Г. А. П., Коломыя 1908.*

⁵³² *Слово о церковныхъ пѣвцяхъ, Написалъ Г. А. П., Коломыя 1908.*

(Целебатъ)⁵³³, *Мысли отъ сердца о вдовичо-сиротскомъ фондѣ*⁵³⁴, *О уваженіи нашихъ праздниковъ*⁵³⁵. Interpretacja określonych zjawisk czy procesów często jest w nich uproszczona, czasem wręcz naiwna, choć generalnie spełniały one zapewne dobrze swoją edukacyjną, utylitarną funkcję, jaką wyznaczał im autor bezpośrednio artykułując ją np. w mottach:

“Не пишу се отъ захотѣнія писать, только отъ хотѣнія прислужитись интересованнымъ”⁵³⁶.

Dają też te utwory dobre pojęcie o formie i treści piśmiennictwa, jakie w ramach swej działalności oświatowej popularyzowało Towarzystwo im. M. Kaczkowskiego czy wydawnictwo M. Biłousa w Kołomyi, z jakimi Henryk Polański ściśle współpracował. Stanowią więc one ważną pozycję w dziele piśmiennictwa edukacyjnego, jaki wyróżniliśmy w obrębie literatury łemkowskiej II połowy XIX i początku XX w.

Utalentowanym i płodnym eseistą łemkowskim był wspomniany już dziennikarz wiedeński, Władimir Szczawyński (B.O.Щ.). Jest on autorem wielu oryginalnych esejów świadczących o szerokich zainteresowaniach i ciekawych próbach interpretacji różnych zjawisk społecznych i przyrodniczych. Mieszczą się one ściśle w obrębie dziennikarskiej działalności Szczawyńskiego i są świadectwem jego zaangażowania w życie społeczne, polityczne i kulturalne Rusinów. Esej *О крѣпацтвѣ или холопствѣ (паницинѣ)*⁵³⁷ wygłaszany był początkowo przez autora jako prelekcja na różnych zebraniach ruskich towarzystw w Wiedniu z okazji obchodów rocznicy uzyskania swobód politycznych przez Rusinów galicyjskich. Zawarł w nim autor historyczny rys rozwoju systemu poddańczego w Europie oraz wyszczególnienie specyfiki stosunków zależnościowych na Rusi z osobliwym podkreśleniem obcości narodowej czynnika uzależniającego ruskie chłopstwo. Rozważone też zostają wszelkie konsekwencje takiego układu zarówno polityczne, społeczne, jak i moralne, psychologiczne. Świadomość tych konsekwencji powinna postawić określone cele i zadanie przed ruską inteligencją skupioną w różnych towarzystwach patriotycznych:

„Съ днемъ 3-го мая 1848 года получилъ и нашъ народъ политическую свободу. Но чтобы онъ и морально свободенъ былъ, дѣломъ нашимъ есть: розвивати интеллигенцію, двигнути просвѣщеніе въ нашемъ народѣ и уничтожити всѣ послѣдствія польского владенія и польской интеллигенціи. Безъ сомнѣнія, въ такъ короткомъ времени просвѣщеніе распространяется во всѣхъ верствахъ нашего народа, и нашъ мужикъ, на которомъ всегда еще слѣды польского невольничества, начинаетъ чувствовать себе свободнымъ, познаетъ свое достоинство и чувствуетъ себе русскимъ”⁵³⁸.

⁵³³ *Безженность священниковъ (Целебатъ)*. Написалъ Бескидскій, Львовъ 1927.

⁵³⁴ П. Г. А., *Мысли отъ сердца о вдовичо-сиротскомъ фондѣ*, “Червоная Русь”, R: 1989, nr 28.

⁵³⁵ Г. А. П о л я н с к і й, *О уваженіи нашихъ праздниковъ*, Ibidem, nr 266.

⁵³⁶ *Поученіе о театральныхъ...*, s. 3.

⁵³⁷ В. О. Щ., *О крѣпацтвѣ или холопствѣ (паницинѣ)*, „Слово” R: 1877, nr 67, s. 2; nr 68, s. 2-3.

⁵³⁸ I b i d e m, nr 67, s. 2.

Interesujące są rozmyślenia, zawarte w eseju *О началѣ просвѣщенія*⁵³⁹, które cechują się autorską swoistością widzenia problemu, a konkluzja z nich wypływająca brzmi:

„Вѣрно для того сказалъ я, что съ божества возникла тая мудрость, тая душа свѣта, когда основаніе свое закладываетъ на познаніи божества”⁵⁴⁰.

Rozważania filozoficzno-psychologiczne zawarte są w eseju *Туга за родиннымъ селомъ*⁵⁴¹, natomiast refleksje filozoficzno-przyrodnicze w eseju *Жизнь въ природѣ*⁵⁴².

Oprócz esejów stworzył też Szczawyński kilka innych prac z zakresu piśmiennictwa dydaktyczno-oświatowego np. *Описание земли или Географія*.⁵⁴³ Zajmował się też recenzowaniem prac naukowych, pisał odezwy do studentów, różnych towarzystw kulturalno-oświatowych, w swych korespondencjach przekazywał wiele pożytecznych informacji na tematy historyczne, opisywał ważne zabytki. Jego twórczości przyświecały z pewnością w znacznym stopniu cele dydaktyczne, o czym sądzić można na podstawie licznych bezpośrednich zwrotów do czytelnika. Nie jest to jednak typowa literatura dydaktyczna, większe znaczenie ma tu czynnik oświatowy i informacyjny.

Autorem kilku zajmujących esejów jest wielokrotnie już przez nas wspomniany Aleksij Toroński. Jego eseje dotyczą głównie zagadnień kulturalno-narodowych i zwykle ujmują problemy Rusinów na tle porównawczym. Tak np. w eseju *Лужицко-сербскій народъ*⁵⁴⁴ podanych zostało wiele informacji dotyczących historii i aktualnej sytuacji Serbo-Łużyczan głównie, jak się wydaje, po to, by móc otwarcie stwierdzić:

„Коли-жь такъ малый народецъ, якъ Лужичане, середъ такъ прикрыхъ обставинъ боронить своєї народности, то о скѣлько бѣльше мають право и обовязокъ Русины боронити своєї народности и языка. Коли такъ до себе зближени нарѣча, ограничени на такъ малу територію и такъ невелике число людности, не хотять уступити одно другому, то о скѣлько менше народъ рускій може зречися свого права до самостѣйного розвою!”⁵⁴⁵

⁵³⁹ В. О. Щ., *О началѣ просвѣщенія*, „Слово” R: 1875, nr 60, s. 2; nr 61, s. 1.

⁵⁴⁰ I b i d e m, № 61, s. 1.

⁵⁴¹ В. Щ а в и н с к і й, *Туга за родиннымъ селомъ*, „Календаръ Илюстрованный Общества имени М. Качковского на годъ 1889”, Львовъ 1888, s. 150-155.

⁵⁴² *Жизнь въ природѣ. Написалъ Владимиръ О. Щавинскій*, „Слово” R: 1879, nr 78, s. 2.

⁵⁴³ *Описание земли или Географія. Для русскаго народа написалъ Владимиръ Щавинскій* [w:] „Изданія Общества имени М. Качковского” 1887, № 141

⁵⁴⁴ *Лужицко-сербскій народъ. Подавъ . Ал. Торонскій* [w:] „Дѣло” 1888, № 153, ss. 1-2

⁵⁴⁵ Тамже, s. 2

W eseju *Споры о правопись у Русинѡвъ и у Румунѡвъ*⁵⁴⁶ przeprowadzone zostało bezpośrednie porównanie sytuacji językowej Rusinów galicyjskich oraz Rumunów. Poszukując analogii do tego, co w kwestii językowej aktualnie dzieje się wśród Rusinów, autor stwierdził podobną sytuację wśród Rumunów. Sądząc, że porównanie da lepszy wgląd w problem, przeprowadza on w swym utworze krótką, ale dociekliwą analizę rozwoju różnych kierunków w zakresie wypracowania wspólnego systemu pisowni u Rumunów a następnie, porównawczo, u Rusinów:

„А що въ змаганяхъ правописныхъ у Румунѡвъ можемо видѣти образъ нашихъ змаганъ на тѡмъ поли и що на иныхъ скорше добачаемъ, що есть добре а що зле, про-то хочю въ короткости представити борбы правописни у Румунѡвъ а, потѡмъ перейду до такихъ-же у насъ”⁵⁴⁷.

Jeśli mowa o twórczości dydaktyczno-oświatowej, to należy też przypomnieć, iż Aleksij Toroński był autorem podręczników szkolnych, m. in. katechizmów oraz wspomianej już ruskiej czytanki dla gimnazjum wyższego (*Руска читанка для высшей гимназіи Т.ІІІ. ч. І, Львовъ 1868*), którą w całości opracował.

Wśród łemkowskich eseistów wymienić należy również Modesta Humeckiego. Jest on autorem utrzymanego w duchu panslawizmu eseju *О историко-образовательномъ становищи Славянъ*⁵⁴⁸, napisanego górnolotnie, z poczuciem słowiańskiej wielkości.

„Провидѣніе изъ всѣхъ народовъ избрало одинъ родъ могущій Славы, чтобъ достойно усовершити великое дѣло сочетанія двохъ странныхъ собѣ міровъ въ одно величіе культуры, жизни и дѣйствія!... Се есть наше званіе. (...) Миръ изумленъ смотритъ на нашъ триумф - а дѣти Славы, полны благородныхъ мыслей и чувствъ, въ имя Бога ступаютъ во всемірную Сіонскую святыню нового свѣтла неслыханой истины!... О, міръ не зрѣлъ такихъ чудесъ! Смотрѣте народы! - се великая любовью и званіемъ Слава приноситъ вамъ счастье!”⁵⁴⁹

Z utworów o charakterze rozważań intelektualnych autorstwa Humeckiego, najbardziej znane są jego *Aфоризмы на тле природы*⁵⁵⁰ - utwór polskojęzyczny, niezależnie od tytułu bardziej zbliżony do eseistyki niż do aforystyki. Kompozycyjnie ma on formę listów skierowanych do bliżej nieokreślonej adresatki. Zawarte są w nich subiektywne przemyślenia autora na tematy filozoficzno-przyrodnicze, oraz podstawowe informacje na temat organizacji

⁵⁴⁶ *Споры о правопись у Русинѡвъ и у Румунѡвъ. Написавъ Алексій Тороньскій [w:] „Дѣло”*1888, № 235, ss. 1-2; № 236, ss. 1-2; № 237, ss. 1-2, № 239, s.1

⁵⁴⁷ Ibidem, nr 235, s. 1.

⁵⁴⁸ М. Г у м е ц к и й, *О историко-образовательномъ становищи Славянъ*, „Слово” R: 1869, nr 5, s. 1-2; nr 6, s. 1-2.

⁵⁴⁹ Ibidem, nr 6, s. 1-2.

wszechświata, zasad budowy kosmosu, praw życia, itp. W wywodach tych znajdujemy wiele fragmentów lirycznych, słów zachwytu nad doskonałością i nieskończonością wszechświata, nad cudem nieustannej przemiany form, jaką jest życie czy precyzją budowy wszystkich organizmów żywych. W spontanicznym, swobodnym zapisie toku myślowego wiele jest zwrotów retorycznych, wykrzyknikowych, pytających, bezpośrednich wypowiedzi, skierowanych do adresatki listów. Autor dba o piękno formy literackiej i o kunsztowność sformułowań myślowych. Jego myśli są świeże i oryginalne. Posiadające pewną wartość naukową rozważania nacechowane są w wysokim stopniu „literackością”, co właśnie zbliża je do eseistyki.

W kręgu rozważań przyrodoznawczych Humeckiego mieści się też jego rozprawa *Darwinizm*, która w wyższym stopniu spełnia kryteria literatury fachowej, specjalistycznej niż omawiane dotychczas utwory popularyzatorsko-oświatowe.

W obrębie literatury dydaktyczno-oświatowej umieścić należy także znaczną część twórczości Wasyla Czerneckiego - jego liczne szkice historyczno-krajoznawcze, kroniki, opisy odkryć, rozprawy popularno-naukowe, szkice z dziejów szkolnictwa. Jako działacz „Proswity” i historyk-pasjonat najchętniej uprawiał Czerneckij „pożyteczne”, pouczające odmiany piśmiennictwa, dla powszechnej nauki i oświaty przydatne. Cechują się one konkretnością i rzetelnością informacyjną, jasnością i prostotą wykładu, logicznością i konsekwencją myślową. Pisane są potocznym, zrozumiałym językiem. Należy podkreślić duże zasługi Czerneckiego, jakie dzięki skrupulatnemu gromadzeniu i publikowaniu informacji na temat dziejów różnych miejscowości wschodniogalicyskich, historycznych wydarzeń z nimi związanych, opisowi ich zabytków, rozmieszczenia przestrzenno-krajobrazowego, wniósł on w rozwój i spopularyzowanie wiedzy o regionie..

Zamieszczając w obrębie niniejszego rozdziału informacje na temat dosyć specyficznej odmiany piśmiennictwa, jaką stanowi literatura edukacyjna i oświatowo-dydaktyczna, kierowaliśmy się zasadą możliwie pełnego naświetlenia zjawisk rozwijającego się procesu literackiego w wyodrębnionej przestrzeni kulturowej danego okresu. Jak się

⁵⁵⁰ M. H u m i e c k i, *Aforyzmy na tle przyrody*, Lwów 1887.

okazuje, dział piśmiennictwa edukacyjnego i eseistyki stanowił pozornie marginalną, a w rzeczywistości dosyć ważną część interesującej nas literatury. Dział ten mógłby zostać rozszerzony jeszcze o szereg przykładów. Powinno zwłaszcza znaleźć się tu omówienie czasopisma edukacyjnego dla ludu “Свѣтъ”, wydawanego przez Romana Prysłopskiego w Nowym Sączu w 1914 r. oraz wielu artykułów z czasopisma “Лемко”. Ponieważ czasopiśmiennictwo łemkowskie omawiane będzie w odrębnym rozdziale, tutaj wzmiankujemy jedynie o treściach edukacyjnych w nim zawartych. Dokonana przez nas prezentacja pozwala poniekąd postrzec uwidocznioną w utworach dziewiętnastowieczną perspektywę opartą na programie pozytywistycznym w pojmowaniu zadań i roli piśmiennictwa. Chociaż całość twórczości piśmienniczej Łemków cechuje się wysokim stopniem dydaktyzmu, nierzadkie są w niej również tendencje oświatowe, to wyodrębniona w niniejszym rozdziale twórczość literacka wykazuje nadrzędność funkcji utylitarnej – edukacyjnej i dydaktycznej w stosunku do innych funkcji literackich. Funkcja ta wyraża się bezpośrednio w informacyjnym, oświatowym charakterze przekazywanych treści ujętych w formę wykładu, eseju, rozważań, itd. Przekazywanie przez autorów pewnej wiedzy, własnego sposobu widzenia świata i stosunku do otaczającej rzeczywistości, wynika z ich dążności do wywołania przez utwory pewnych określonych zmian w światopoglądzie, sposobie myślenia, czy postawach czytelników. Prosty i bezpośredni sposób przekazu informacji, pozbawiony otoczki fabularnej decyduje o specyfice stylistycznej utworów. Jak w każdym dziale, mamy tu do czynienia z utworami cechującymi się dbałością o piękno formy, prezentującymi znaczne walory literackie obok takich, które nastawione są tylko na przekaz informacji, nie wykazując większych aspiracji estetycznych. Wśród pierwszych należy wskazać zwłaszcza utwory Petra Polańskiego oraz Modesta Humeckiego. Podobnie w zakresie treści wyróżniamy oryginalne, wykazujące się indywidualnością myśli i skojarzeń eseje i rozważania od kontrastujących z nimi najprostszymi szkolarskimi wywodami i pouczeniami skierowanymi do ludowego, niewykształconego odbiorcy. Rzeczywistość, której dotyczą teksty to zazwyczaj bliski czytelnikowi świat wschodnogałicyjskich problemów społecznych, politycznych, kulturalnych, widzianych i ujętych przez pryzmat autorskiej oceny.

Piśmiennictwo to nie jest specyficznym wytworem rzeczywistości kulturalno-społecznej Rusinów galicyjskich. Związane jest ono z ogólnymi tendencjami w życiu umysłowym i społecznym Europy. Wpisuje się zwłaszcza w nurt działań podjętych przez inteligencję pod wpływem haseł pozytywistycznych. Niemniej, rozwój omówionego piśmiennictwa inspirowały także specyficzne czynniki lokalne⁵⁵¹. Stoi ono w ścisłym związku z rozwojem publicystyki na obszarze wschodniogalicyjskim. Niemalą rolę odegrało w jego rozwoju powstanie ruskiego czasopiśmiennictwa dla ludu oraz całego programu działalności oświatowej wśród ludu w Galicji wschodniej. Postrzeżenie Filipa Swystuna co do encyklopedycznego charakteru całości ruskiej literatury w Galicji⁵⁵² trafnie wskazuje na ogólne tendencje oświatowe określające poczynania twórcze galicyjsko-ruskich pisarzy, będących zazwyczaj równocześnie duszpasterzami, działaczami społecznymi, redaktorami czasopism. W omówionej kategorii piśmienniczej tendencje te uwidaczniają się najpełniej.

⁵⁵¹ Mowa tu o lokalności nie w rozumieniu obszaru łemkowskiego, lecz o lokalności rusko-galicyjskiej.

⁵⁵² Ф. С в и с т у н ь, *Прикарпатская Русь...*, с. 426.